

Το αρχαίο ελληνικό σπίτι και η προσαρμογή του από τους Ρωμαίους

Jamie Sewell

Δρ Κλασικής Αρχαιολογίας

Τον 2ο αιώνα μ.Χ. η ρωμαϊκή Ιταλία βιώνει την ολοένα αυξανόμενη επιρροή του ελληνιστικού κόσμου, απόρροια εν πολλοίς της άμεσης ανάμειξης της Ρώμης στις υποθέσεις των ελληνικών πόλεων και των ελληνιστικών βασιλείων. Ένα από τα πολλά αρχαιολογικά σημάδια αυτής της επιρροής στην Ιταλία, εμφανές ιδιαίτερα στην Πομπηία, είναι μια νέα αισθητική τάση που «επιβάλλει» την κατασκευή αυλής με περιστύλιο στο πίσω μέρος των σπιτιών. Το περιστύλιο παραδοσιακά θεωρείται ως η πρώτη απτή ελληνική επιρροή στην ιστορική εξέλιξη της ρωμαϊκής οικιστικής αρχιτεκτονικής, αλλά φαίνεται ότι οι Ρωμαίοι προσαρμόσαν στις ανάγκες τους την αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική της κατοικίας πολύ νωρίτερα, στο πλαίσιο του αποικιοκρατικού τους προγράμματος του 3ου αιώνα π.Χ.¹ Η πρότασή μου αυτή προϋποθέτει μια επανερμηνεία των λόγων που οδήγησαν τους αρχαίους Έλληνες να χρησιμοποιήσουν τυποποιημένα σχέδια σπιτιών στην ανοικοδόμηση ή την επέκταση των οικιστικών τομέων από τον 5ο αιώνα π.Χ. και εξής.

Εισαγωγή στις πρώιμες ρωμαϊκές πόλεις

Οι συνέπειες της νίκης των Ρωμαίων στην αποκαλούμενη επανάσταση των Λατίνων, που έληξε το 338 π.Χ., επέτρεψαν στη Ρώμη να αναπτύξει για πρώτη φορά ένα πρόγραμμα για την ίδρυση πόλεων στην Ιταλία, σε εδάφη που είχε μόλις προσαρτήσει. Αυτές οι πρώιμες πόλεις ονομάστηκαν «λατινικές αποικίες» επειδή στους άποικους εκχωρήθηκαν λατινικά και όχι ρωμαϊκά πολιτικά δικαιώματα, κάτι που υπογράμιζε την υποταγή τους στη Ρώμη. Οι πόλεις αυτές ιδρύονταν ως αυτοδιοικούμενες, ημιαυτόνομες. Αν και κάποιες δημιουργήθηκαν σε προϋπάρχοντες οικισμούς, πολλές άλλες κτίστηκαν σε τοποθεσίες που δεν είχαν κατοικηθεί ποτέ. Ακριβώς αυτές οι πόλεις αντιπροσωπεύουν τα πρωιμότερα δείγματα της ανοικοδόμησης πόλεων από τους Ρωμαίους. Από το 338 π.Χ. και μετά, οι Ρωμαίοι αντιμετώπισαν ένα καινοφανές πρόβλημα: πώς κτίζεται μια πόλη; Αφού δέκα λατινικές αποικίες κατάφεραν να ιδρυθούν πριν από την εκπνοή του 4ου αιώνα, προφανώς η πρόκληση αντιμετωπίστηκε με επιτυχία. Οι αρχαιολόγοι που ερεύνησαν κάποιες από αυτές αποκάλυψαν οικισμούς που, από φυσική άποψη, δείχνουν καλά οργανωμένοι. Η αλήθεια είναι ότι εδώ και καιρό έχει γίνει σαφές ότι η πρώιμη ρωμαϊκή πολεοδομία φανερώνει υψηλό βαθμό ωριμότητας. Κάποιες από τις ρωμαϊκές προσεγγίσεις στην πολεοδομία αντανακλούν εκείνες που εφαρμόστηκαν σε αρχαίες ελληνικές πόλεις ήδη από την κλασική περίοδο. Το γεγονός αυτό παρακίνησε τους μελετητές να διερευνήσουν πώς οι Ρωμαίοι έγιναν κοινωνοί αυτής της γνώσης.

Η ιδέα ότι οι Ρωμαίοι όφειλαν τις γνώσεις τους για το κτίσιμο μιας πόλης στους γείτονές τους Ετρούσκους εγκαταλείφθηκε τη δεκαετία του 1950. Πρώτος ο Castagnoli υποστήριξε ότι οι Ρωμαίοι είχαν ήδη έλθει σε επαφή με τους αρχαίους Έλληνες και δεν είχαν ανάγκη τους Ετρούσκους για να πληροφορηθούν περί της αρχαίας ελληνικής τεχνικής στην ανοικοδόμηση των πόλεων. Ούτως ή άλλως, τα αρχαία ελληνικά κέντρα της νότιας Ιταλίας είχαν αρχίσει να περιέρχονται στην ηγεμονία των Ρωμαίων από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα. Αλλά πώς έμαθαν οι Ρωμαίοι από τους αρχαίους Έλληνες; Πώς μπορούμε να εντοπίσουμε αυτή τη διαδικασία; Η μαρτυρία της κατασκευής ενός οχυρωματικού τείχους γύρω από την ίδια τη Ρώμη παρέχει ορισμένα αρχικά δείγματα επαφής. Το τείχος, σύμφωνα με τον ρωμαίο ιστορικό Λίβιο, άρχισε να οικοδομείται γύρω στο 378 π.Χ., χρονολόγηση που βρίσκει σύμφωνους και τους αρχαιολόγους.² Στη λιθοδομή αυτού του τείχους, τα χαραγμένα γράμματα του αρχαίου ελληνικού αλφάβητου είναι σημεία που άφησαν Έλληνες κτίστες οι οποίοι συμμετείχαν σε αυτή την κατασκευή. Από αυτά τους τα σημάδια μπορούμε να οδηγηθούμε σε δύο σημαντικά συμπεράσματα: πρώτον, οι Ρωμαίοι πρόθυμα αναζητούσαν τα φώτα άλλων λαών όταν αντιμετώπιζαν νέες κατασκευαστικές προκλήσεις και, δεύτερον, ότι αρχαίοι Έλληνες αρχιτέκτονες και κτίστες πρόθυμα ταξίδευαν στη Ρώμη για να τεθούν στην υπηρεσία της. Τα οχυρωματικά τείχη των λατινικών αποικιών του ύστερου 4ου και πρώιμου 3ου αιώνα είναι ακόμη πιο αποκαλυπτικά. Οι αρχαιολόγοι πάντως έχουν

χρονολογήσει τα τείχη των πόλεων στα χρόνια της ίδρυσής τους. Στην κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν κάποιες από τις τελευταίες ελληνικές καινοτομίες στην οχυρωματική τεχνολογία, όπως η αψιδωτή πύλη και η θύρα που την έκλεινε. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι οι Ρωμαίοι ενημερώνονταν για τις νέες εξελίξεις στην αρχαία ελληνική αμυντική αρχιτεκτονική πολύ γρήγορα – δηλαδή σε διάστημα δεκαετιών. Αντί να θεωρήσουμε ότι αυτό συνέβη στο πλαίσιο μιας πολιτισμικής προσέγγισης, ευρύτερης και μεστής νοήματος, ανάμεσα στον αρχαίο ελληνικό και τον ρωμαϊκό κόσμο, ίσως πιο πραγματιστική θα ήταν η άποψη ότι η μετάδοση των αρχαίων ελληνικών γνώσεων στο σχεδιασμό πόλεων και την αρχιτεκτονική είναι πιθανότερο να προήλθε από αρχαίους Έλληνες τεχνίτες που προσλήφθηκαν για τα έργα αυτά.

Η ανάπτυξη τεχνικών για τη μαζική κατασκευή σπιτιών

Όταν οι Ρωμαίοι άρχισαν να ιδρύουν και να κατασκευάζουν δικές τους πόλεις, μία από τις νέες προκλήσεις που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν ήταν η εξής: πώς να σχεδιάσουν, να οργανώσουν και να κατασκευάσουν κατοικίες για μια ολόκληρη πόλη. Ήταν μια μεγάλη πρόκληση, σε ένα πεδίο, όμως, στο οποίο οι Έλληνες είχαν αποκτήσει τεράστια εμπειρία ήδη πριν από τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. Υπάρχουν ισχυ-

ρές ενδείξεις ότι οι Ρωμαίοι στράφηκαν πράγματι προς την αρχαία ελληνική τεχνολογία αναζητώντας λύση στο πρόβλημά τους αλλά, προτού εξετάσουμε αυτή τη διαδικασία, πρέπει να επιχειρήσουμε μια ανασκόπηση του συστήματος που οι αρχαίοι Έλληνες είχαν νωρίτερα αναπτύξει για τη μαζική κατασκευή κατοικιών στις δικές τους πόλεις. Αυτό αποτελεί ένα από τα κεντρικά θέματα της μελέτης που υπογράφουν οι W. Hoerfner και E.L. Schwandner. Το βιβλίο τους, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, παρουσιάζει αρκετούς οικισμούς, ιδρυμένους από τον 5ο αιώνα και εξής, στους οποίους ένα τυποποιημένο σχέδιο σπιτιού, με σημαντικές μόνο παραλλαγές, χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή οικιστικών τομέων. Στο βιβλίο περιγράφονται οι τύποι των σπιτιών σε καθέναν από τους εν λόγω οικισμούς, αλλά ένας από αυτούς παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε σχέση με το ρωμαϊκό περιβάλλον, ο τύπος του σπιτιού με προστάδα (εικ. 1).

Το αρχαιότερο γνωστό παράδειγμα κατοικίας αυτού του τύπου βρίσκεται στον Πειραιά και ανήκει στη μαζική οικοδομική δραστηριότητα που συνόδευσε την επέκταση της πόλης του λιμανιού το πρώτο μισό του 5ου αιώνα π.Χ. Παρόμοια παραδείγματα βρέθηκαν στα Άβδηρα της Θράκης (εικ. 2), όπως και στην Πριήνη και την Κολοφώνα της Μ. Ασίας. Ο 4ος αιώνας π.Χ. σχεδόν μονοπωλεί αυτό τον τύπο σπιτιού. Αν

εξαιρέσουμε το παράδειγμα της Πριήνης που εμφανίζει μια επιπλέον σειρά δωματίων, οι διαφορές στις διαστάσεις αυτών των σπιτιών δεν ξεπερνούν το 1,70 μ. σε πλάτος και το 0,70 μ. σε μήκος. Το σχήμα των οικοπέδων στα Άβδηρα έχει την ακριβή αναλογία 1:2. Κανένα δείγμα τέτοιου σπιτιού δεν βρέθηκε σε αγροτική περιοχή, πράγμα που σημαίνει ότι είχε σχεδιαστεί ειδικά για μια αστική κοινωνία.

Όπως υποστηρίζουν οι καθηγητές Hoerfner και Schwandner, ο λόγος για τον οποίο αυτά τα σπίτια σε διάφορα μέρη του αρχαίου ελληνικού κόσμου εμφανίζουν τόσο έντονη ομοιότητα μεταξύ τους πρέπει να οφείλεται στο ότι η μορφή τους είχε καταγραφεί ως σχέδιο. Το σχέδιο του σπιτιού, αποτυπωμένο σε μορφή αφαιρετική, είτε στη μνήμη του αρχιτέκτονα είτε ως σύνολο κατασκευαστικών οδηγιών, μπορούσε στη συνέχεια να μεταφερθεί από τόπο σε τόπο. Οι λόγοι για

1. Παραδείγματα της αρχαίας ελληνικής οικίας του τύπου με προστάδα (A-D), και προσαρμοσμένες εκδοχές της ίδιας αρχιτεκτονικής από την Ιταλία (E-H) (εκτός κλίμακας).

τους οποίους ένα και μόνο σχέδιο χρησιμοποιήθηκε για το οικιστικό πρόγραμμα μιας ολόκληρης πόλης είναι ζήτημα πιο σύνθετο. Οι Hoerfner και Schwandner πιστεύουν ότι τα πολιτικά ιδεώδη της δημοκρατικής Αθήνας επηρέασαν δραστικά αυτή την εξέλιξη. Ένας κάποιος βαθμός ισότητας μπορεί να επιτευχθεί αν ο πληθυσμός μιας πόλης μένει σε σπίτια που πάνω κάτω είναι όλα ίδια. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν επίσης ότι υπήρχαν και πρακτικά οφέλη από ένα ομοιόμορφο σχέδιο κατοικιών, όπως οι επιμήκεις, συνεχείς τοίχοι κατά μήκος των οικοδομικών τετραγώνων, που θα αύξαναν τη δομική τους σταθερότητα, και οι ισομεγέθεις στέγες που θα εξυπηρετούσαν την απορροή των υδάτων. Η ευθύνη για την επίτευξη μιας τέτοιας ομοιομορφίας θα πρέπει να βάραινε τους ηγέτες της πόλεως που, έχοντας επιλέξει κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο σπιτιού, το προωθούσαν στη συνέχεια στους κατασκευαστές.

Μετά την έκδοση του βιβλίου των Hoerfner και Schwandner, οι προτάσεις τους «δοκιμάστηκαν» σε αρχαιολογικές θέσεις όπου είχαν ανασκαφεί πολλά σπίτια, όπως στην Πριήνη και την Όλυνθο. Και στις δύο αυτές θέσεις, συγκεκριμένοι τύποι σπιτιών χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή ή την επέκταση των οικιστικών τομέων σε όλη τη διάρκεια του 5ου και του 4ου αιώνα π.Χ. Αν και όλα τα σπίτια στις δύο αυτές θέσεις παρουσιάζουν σαφείς ομοιότητες ως προς το μέγεθος και την κάτοψη, αποδείχθηκε ότι δεν ήταν πανομοιότυπα μεταξύ τους, ούτε καν σε προηγούμενες φάσεις τους. Υπήρξαν ιστορικοί που άσκησαν κριτική στην ιδέα ότι η αθηναϊκή δημοκρατία μπορεί να επηρέασε τις εξελίξεις στο σχεδιασμό της κατοικίας, επισημαίνοντας ότι η δημοκρατία συνδέεται στενότερα με την ίση πρόσβαση στα δημόσια αξιώματα και την ισότητα απέναντι στο νόμο παρά με την ισότητα της ιδιοκτησίας. Ακόμη και η ιδέα ότι η πόλις είχε την ευθύνη της επιλογής του σχεδίου κατοικιών μιας νέας πόλης απορρίφθηκε. Εναλλακτικά αντιπροτάθηκε ότι οι ιδιοκτήτες/κατασκευαστές των σπιτιών κατέληγαν μεταξύ τους σε συμφωνία ως προς τα θέματα σχεδίου. Ωστόσο, φαίνεται πως υπάρχει ομοφωνία ως προς το ποιος ήταν ο υπεύθυνος για την κατασκευή των σπιτιών. Οι ορατές κατασκευαστικές διαφορές ανάμεσα στα σπίτια υποδηλώνουν ότι καθένα τους είχε κτιστεί από διαφορετικό συνεργείο εργατών. Συνεπώς, υπεύθυνος για την κατασκευή ήταν μάλλον ο ιδιοκτήτης του σπιτιού, συμπέρασμα που υποστηρίζεται και από επιγραφικές μαρτυρίες.³

Ακόμη και αν κάποιος επιλέγουν να απορρίψουν τα επιχειρήματα των Hoerfner και Schwandner, εξακολουθεί να εκκρεμεί μια ερώτηση: γιατί σπίτια που κτίζονται σε διάφορες πόλεις, κατά την ίδρυση ή την επέκτασή τους, εμφανίζουν τόσες πολλές ομοιότητες μεταξύ τους; Ένα ωραίο παράδειγμα αυτού του φαινομένου προσφέρει η Όλυνθος, όπου συναντάμε τον τύπο του σπιτιού με παστάδα. Όπως δείχνει το σχεδιάγραμμα (εικ. 3), οι άξονες των τοίχων επαναλαμβάνονται συστηματικά από σπίτι σε σπίτι. Οι δύο κύριοι τοί-

χοι που διατρέχουν από ανατολικά προς τα δυτικά τη βόρεια πλευρά της αυλής είναι εκείνοι που ακολουθούν συχνότερα την ίδια γραμμή κατά μήκος της νησίδας (*insula*). Για να ερμηνεύσουμε αυτό το φαινόμενο χρειάζεται να μετρήσουμε και πάλι τα πιθανά οφέλη από τη χρήση ενός προκαθορισμένου σχεδίου σπιτιού στην εφαρμογή της οικιστικής πολιτικής μιας ολόκληρης πόλης.

Δύσκολα μπορεί κανείς να διανοηθεί κάποιο αυτοτελές έργο στην κλασική αρχαιότητα που να ξεπερνά σε τολαιπωρία, σε έξοδα και σε ψυχική ένταση την ίδρυση και το κτίσιμο μιας νέας πόλης. Επιγραφές σχετικές με τα οικοδομικά έργα υπογραμμίζουν κάποιες από τις τεχνικές προκλήσεις που εμπλέκονται – αν και τα περισσότερα από τα σωζόμενα παραδείγματα, όπως τα τείχη της πόλης, σχετίζονται με δημόσια έργα. Η εξέταση αυτών των πηγών αποκαλύπτει ότι ήδη πριν από τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. οι διαδικασίες που προβλέπονταν για τέτοια έργα ήταν εξαιρετικά επεξεργασμένες:

- Η πόλις μπορούσε να ορίσει μια επιτροπή για να επιβλέπει τις εργασίες. Οι αρμοδιότητές της συμπεριλάμβαναν την εξασφάλιση οικονομικών πόρων, την πρόσληψη των αρχιτεκτόνων και την προμήθεια οικοδομικού υλικού.

- Η επιτροπή επί της κατασκευής μπορούσε να συνεργάζεται με αρχιτέκτονες προκειμένου να καταλήξει σε κάποιο σχέδιο και στην εκτίμηση του κόστους, αποφάσεις που υποβάλλονταν για έγκριση στο συμβούλιο της πόλεως. Στο σχέδιο και στην εκτίμηση του κόστους στηρίζονταν τα συμβόλαια των έργων, που συχνά περιείχαν νομικά δεσμευτικές προθεσμίες και τεχνικές οδηγίες.

- Υπήρχαν επίσης ατομικά συμβόλαια για αμοιβές εργατών, όπως και συμβόλαια παράδοσης για τα οικοδομικά υλικά.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποκάλυψη ότι, στις επιγραφές αυτές, πολύ περισσότερο χώρο καταλαμβάνουν λεπτομέρειες σχετικές με οικονομικά θέματα παρά με τεχνικά ή οργανωτικά. Φαίνεται ότι, στον πολεοδομικό σχεδιασμό, η χρηματοδότηση ήταν έγνοια τόσο βασανιστική όσο και σήμερα. Οι εκτιμήσεις του κόστους, τα συμβόλαια και η οργάνωση της εργασίας και των οικοδομικών υλικών μπορούν όλα να ενταχθούν στην ίδια κατηγορία, τη «διαχείριση πόρων». Η ανάλυση που ακολουθεί στηρίζεται σε ένα απλό λογικό συμπέρασμα: αφού τα οικονομικά ήταν η μέγιστη φροντίδα για τα μεγάλης κλίμακας δημόσια έργα και λαμβάνοντας υπόψη ότι το μεγαλύτερο ποσοστό τής υπό οικοδόμηση περιοχής σε μια νέα πόλη επρόκειτο να καταληφθεί από κατοικίες, έπεται ότι μια αποτελεσματική διαχείριση των πόρων πρέπει οπωσδήποτε να έπαιζε μείζονα ρόλο στην κατασκευή των κατοικιών μιας ολόκληρης πόλης. Η επιγραφική μαρτυρία αποκαλύπτει ότι αρχιτεκτονικά σχέδια χρησιμοποιήθηκαν όχι μόνο σε δημόσια κατασκευαστικά έργα αλλά χρησίμευσαν και κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού, λόγου χάρη στον υπολογισμό του κόστους. Ο δημιουργός του σχεδίου, ο αρχιτέ-

κτονας, ήταν ο καταλληλότερος να αποφανθεί για την ποσότητα των απαιτούμενων υλικών, για το χρόνο ολοκλήρωσης του έργου, για τον αριθμό των εργατών. Επομένως, ο αρχιτέκτονας μπορούσε και να υπολογίσει πόσα χρήματα έπρεπε να συγκεντρωθούν. Πάνω σε αυτές τις εκτιμήσεις, λοιπόν, στηρίχτηκαν οι τιμές και οι προθεσμίες που αναγράφονται στα συμβόλαια. Όταν αναφέρεται σε επιγραφές, η ευθύνη της εκτίμησης του κόστους ενός έργου ανήκει σε εκείνους που όφειλαν να έχουν σχηματίσει νοερά μια ολοκληρωμένη εικόνα του έργου πριν από την έναρξη των εργασιών.

Μέσα από αυτό το πρίσμα, το σχέδιο μοιάζει να έχει κομβικό ρόλο αντί να είναι απλά ένα σύνολο κατασκευαστικών οδηγιών. Είναι πια αδύνατο να πούμε με βεβαιότητα ποια θα ήταν η μορφή ενός τέτοιου σχεδίου. Ενδέχεται τα τελικά σχέδια να έπαιρναν τη μορφή μιας τεχνικής περιγραφής, της *συγγραφής*, αν και δεν πρέπει να αποκλείσουμε υποδείγματα και σχεδιάσματα. Προς το παρόν, δεν έχουν βρεθεί επιγραφές που να αναφέρονται σε κατασκευαστικές λεπτομέρειες σπιτιών εν όψει της ίδρυσης πόλεων, υπάρχουν, όμως, ορισμένες που αφορούν μικρότερα κατασκευαστικά έργα. Ένα παράδειγμα των αρχών του 3ου αιώνα από την Επίδαυρο αφορά την κατασκευή μιας ομάδας σπιτιών.⁴ Εξειδικεύει με κάθε λεπτομέρεια τις εργασίες που πρέπει να γίνουν και, για παράδειγμα, αναφέρεται σε ένα συμβόλαιο για το σκάψιμο αποχετεύσεων, και σε ένα άλλο για κάποιον Κάλπιπο που πληρώθηκε έντεκα οβολούς για κάθε επιφάνεια πλάτους περίπου 3 μ. ενός τοίχου που σοβάντιζε.

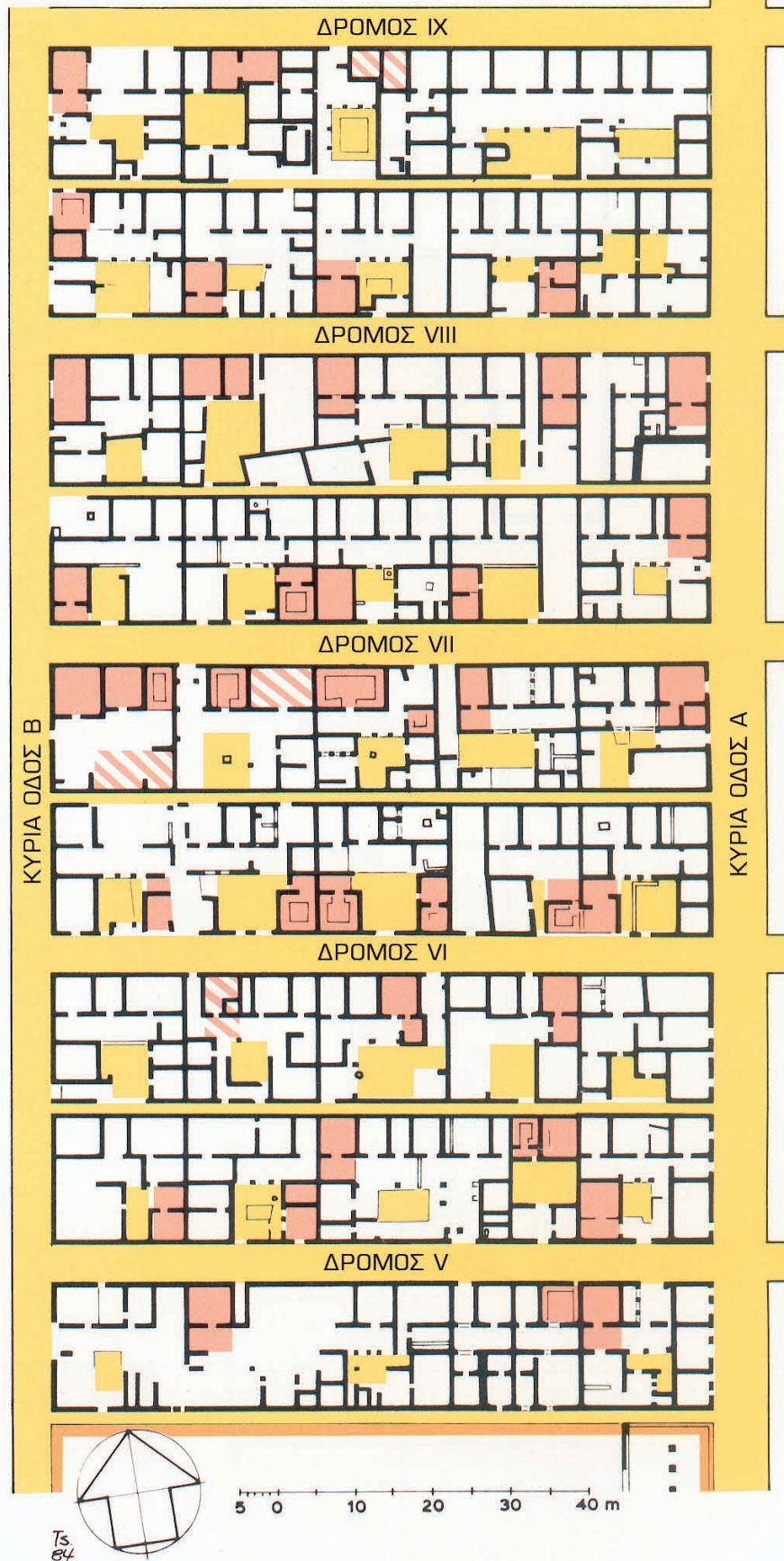
Αναμενόμενο είναι ότι, στην ανοικοδόμηση μιας νέας πόλης, πολλοί από τους ιδιοκτήτες οικιών θα αναλάμβαναν αυτού του είδους τις εργασίες οι ίδιοι. Εμπροσθέντες κατασκευαστές θα προμήθευαν σημαντική ποσότητα από τα απαραίτητα για ένα σπίτι οικοδομικά υλικά, όπως κεραμίδια και ξύλινα δομικά στοιχεία που θα είχαν προαπαιτήσει ξυλουργική εργασία καθώς και μεταλλικά τμήματα. Σύμφωνα με τις οικοδομικές επιγραφές, οι ωμές πλίνθοι, κατασκευασμένες κυρίως από λάσπη και άχυρο, φαίνεται πως ήταν κι αυτές υλικό που δινόταν επί πληρωμή, ενώ κάτι ανάλογο

ίσως ίσχυε και για παρόμοιες πλίνθους που προορίζονταν για την κατασκευή σπιτιών. Μιας και τα σπίτια συνιστούσαν την πλειονότητα των κατασκευών στην πόλη, το οικιστικό της πρόγραμμα πιθανότατα θα απαιτούσε μια τεράστια ποσότητα οικοδομικών υλικών. Από αυτή την άποψη, ένα προκαθορισμένο σχέδιο σπιτιού θα μπορούσε να ήταν ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο σχεδιασμού. Με δεδομένο το σχέδιο και γνωρίζοντας τον αριθμό, το μήκος και το ύψος των τοίχων, το μέγεθος της στέγης (και επομένως τον αριθμό των κεραμιδιών), θα ήταν εφικτή η εκτίμηση για το σύνολο των απαιτούμενων οικοδομικών υλικών για ένα σπίτι. Το σχέδιο ενός σπιτιού, λοιπόν, δεν θα ήταν μόνο ένα σύνολο κατασκευαστικών οδηγιών, αλλά θα αντιπροσώπευε και μια καταγραφή της ποσότητας των απαιτούμενων οικοδομικών υλικών για την κατασκευή μιας κατοικίας. Αν ένα τέτοιο σχέδιο σπιτιού επρόκειτο να εφαρμοστεί σε μια ολόκληρη πόλη, όπου ο αριθμός των οικοδομήσιμων οικοπέδων ήταν εκ των προτέρων γνωστός, τότε το σχέδιο αυτό θα μπορούσε να αξιοποιηθεί για μια κατά προσέγγιση εκτίμηση της συνολι-

2. Άβδηρα, άποψη των καταλοίπων ενός σπιτιού από τα νοτιοανατολικά. Διακρίνονται η αυλή στο κέντρο και πίσω ο χώρος διαμονής.

ΟΛΥΝΘΟΣ

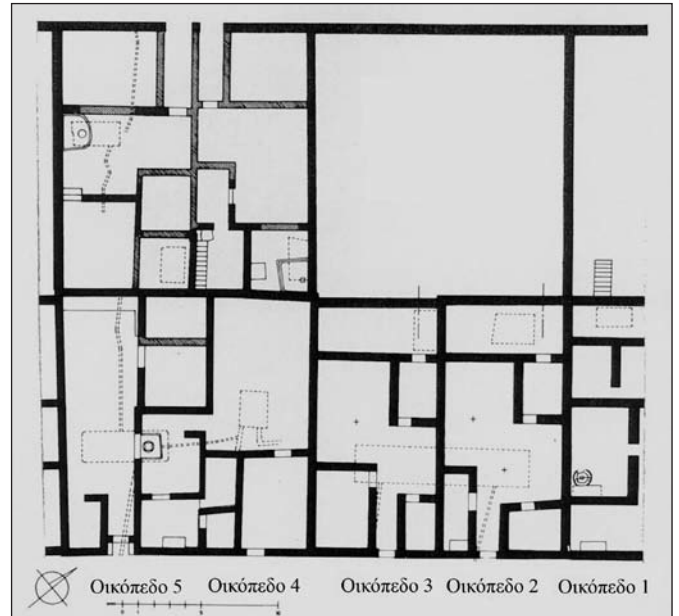
κής ποσότητας των απαιτούμενων οικοδομικών υλικών για τους οικιστικούς τομείς της νέας πόλης, πριν από την έναρξη των εργασιών. Τότε μόνο θα μπορούσε να γίνει μια εκτίμηση του κόστους και, από τις επιγραφές που αφορούν δημόσια έργα, φαίνεται πως ήταν απαραίτητο να έχουν υπολογιστεί οι δαπάνες και να έχουν βρεθεί οι χρηματοδοτικές λύσεις πριν από την έναρξη των εργασιών.

Η εφαρμογή ενός και μόνου αρχιτεκτονικού σχεδίου οικίας κατά τη διαδικασία ίδρυσης μιας πόλης θα μπορούσε και να υπηρετεί τη διασφάλιση ίσης κατανομής ιδιοκτησίας. Οι πηγές μεταφέρουν την αίσθηση ότι, αυτή την περίοδο, η ίση μεταχείριση των ανθρώπων είχε πρωταρχική σημασία. Η ίδρυση της αρχαϊκής Συβάρεως, για παράδειγμα, αποδιοργανώθηκε από κάποιου είδους πολιτική αναταραχή που προκλήθηκε από το γεγονός ότι ορισμένοι πολίτες είχαν τύχει προνομιακής μεταχείρισης. Ο Αριστοτέλης ασχολείται με το ίδιο θέμα στα *Πολιτικά*, αλλά και ο Πλάτων προειδοποιεί τους ιδρυτές πόλεων για το ενδεχόμενο πολιτικής αναταραχής αν δεν δοθεί η απαραίτητη προσοχή στη διανομή των αγροτικών γαιών και των σπιτιών.⁵ Γιατί, όμως, αυτό να συνιστούσε πρόβλημα; Την περίοδο κατά την οποία κτιζόταν μια πόλη οι νέοι της κάτοικοι πρέπει να ζούσαν σε συνθήκες μεγάλης έντασης, σε ατμόσφαιρα τεταμένη. Καταρχάς, οι πολίτες που έρχονταν να εγκατασταθούν εκεί είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν το παλιό τους σπίτι και, επομένως, τον γνώριμο τρόπο ζωής τους. Το μέρος στο οποίο μετακόμιζαν ήταν κατά τα φαινόμενα ένα μεγάλο εργοτάξιο. Οι περισσότεροι πολίτες, κατά την άφιξή τους, θα έβλεπαν μάλλον να τους ανατίθενται δουλειές χειρωνακτικές. Η πόλη αναγκαστικά έπρεπε να κτιστεί, και αυτό θα αποσπούσε πολλούς από τις κανονικές τους οικονομικές δραστηριότητες. Έξω στην ύπαιθρο, κάποιιοι θα έπρεπε να δουλέψουν τη γη και, ώσπου να ολοκληρωθούν τα έργα στην πόλη, θα έπρεπε να βρεθούν κάποιες προσωρινές λύσεις για το φαγητό, το νερό και τη στέγη. Κάποια μέριμνα θα έπρεπε επίσης να ληφθεί για τα πολύ νεαρά άτομα και για όσους είχαν πρόβλημα υγείας. Η συνάντηση ενός νέου πληθυσμού από διά-

3. Όλυθος, σχεδιαστική αποτύπωση των ανασκαμμένων σπιτιών που παρουσιάζουν συνεχόμενους τοίχους στους άξονες από ανατολικά στα δυτικά.

φορες περιοχές σήμαινε ασφαλώς πως, αρχικά, πολλοί από τους νεοαφιχθέντες θα ήταν ξένοι μεταξύ τους, ίσως μάλιστα να είχαν και διαφορετικά θρησκευτικά και κοινωνικά έθιμα. Η περίοδος της ανοικοδόμησης της πόλης θα ήταν μάλλον και ένα διάστημα στη διάρκεια του οποίου οι μελλοντικοί της κάτοικοι θα ένιωθαν εξαιρετικά ευάλωτοι σε ενδεχόμενη επίθεση. Αίσθημα ασφάλειας αποκτάται πολύ ευκολότερα όταν τα τείχη είναι ψηλά και όταν υπάρχουν γερές πύλες και θύρες που μπορούν να κλείνουν τη νύχτα. Επομένως, η φάση της οικοδόμησης στην ίδρυση μιας πόλης θα πρέπει να ήταν περίοδος αυξημένης κοινωνικής έντασης.

Με δεδομένες αυτές τις συνθήκες, μπορούμε να φανταστούμε γιατί παραμόνευε ο κίνδυνος μιας αναταραχής στην αρχή, ιδιαίτερα αν οι ιδρυτές μεταχειρίζονταν κάποιους νεοαφιχθέντες πιο ευνοϊκά απ' ό,τι άλλους. Ένα προκαθορισμένο σχέδιο σπιτιού για την πόλη θα μπορούσε ως ένα βαθμό να ελαφρύνει αυτό το πρόβλημα. Όπως είδαμε, από τη στιγμή που καθορίζεται το σχέδιο, καθορίζονται και οι ποσότητες των απαιτούμενων οικοδομικών υλικών για την κατα-

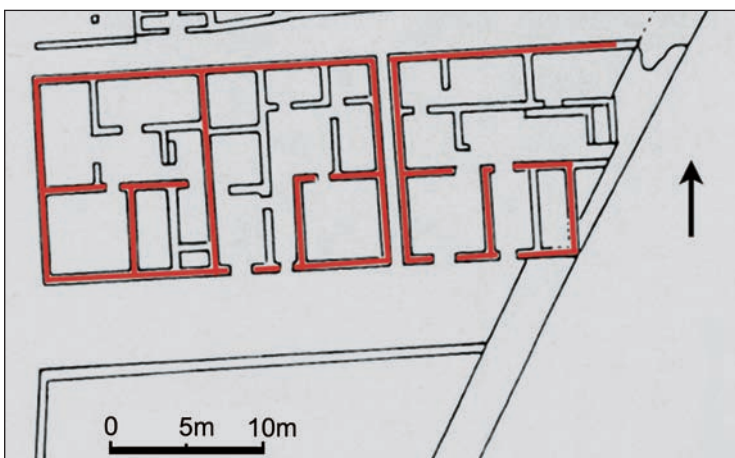

5. Κόζα, δυτικός τομέας, περίοδος 1.3: αποκαταστημένες κατόψεις σπιτιών. Τα οικόπεδα 2 και 3 φανερώνουν την αρχική διευθέτηση.

σπιτιών ίσως είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της δομικής τους σταθερότητας.

Το άρθρο αυτό στόχο έχει να συμβάλει στην κατανόηση του πώς η χρήση ενός προκαθορισμένου σχεδίου σπιτιού κατά την κατασκευή νέων πόλεων θα μπορούσε να αποβεί ευεργετική. Τα επιχειρήματα μπορούν να συμπυκνωθούν ως εξής:

- Ένα προκαθορισμένο σχέδιο θα μπορούσε να προσφέρει ουσιαστική βοήθεια στον οικονομικό σχεδιασμό πριν από την έναρξη των οικοδομικών εργασιών.
- Το σχέδιο θα μπορούσε να αυξήσει εντυπωσιακά την αποτελεσματικότητα της διαχείρισης των πόρων εν γένει, συμπεριλαμβανομένης της οργάνωσης εργασίας και χρόνου.
- Το σχέδιο θα είχε υπηρετήσει τους ιδρυτές με τη συμβολή

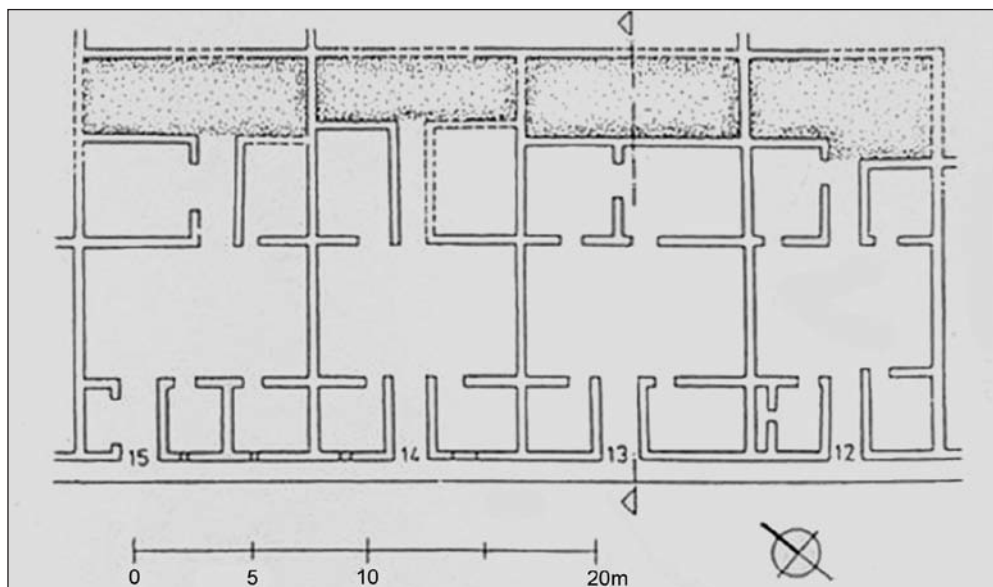

4. Ηράκλεια Μινώα, ανασκαμμένα σπίτια. Αν και το κάθε σπίτι έχει τη δική του διάταξη, οι παχύτεροι τοίχοι που φέρουν το μεγαλύτερο φορτίο (με κόκκινο χρώμα) βρίσκονται στην ίδια θέση σε κάθε σπίτι.

σκευή ενός σπιτιού. Οι ιδρυτές τότε μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τις κατασκευαστικές οδηγίες ως το μέσο που θα εξασφάλιζε ότι καθένας λάμβανε, ή αποκτούσε πρόσβαση στην ίδια ποσότητα απαιτούμενων υλικών για την κατασκευή του σπιτιού. Το σχέδιο, επομένως, διέθετε τουλάχιστον τη δυναμική να παίξει έναν από τους πρωταγωνιστικούς ρόλους στην εξασφάλιση ίσης μεταχείρισης σε θέματα ιδιοκτησίας για τον καθένα. Όπως υποστηρίζουν οι Hoerfner και Schwandner, το ένα και μόνο σχέδιο σπιτιού για τον πληθυσμό μιας πόλης είναι μια προσφορά εμπορεύσιμη από αίσθημα ισότητας. Ωστόσο, στην εξέλιξη αυτή είναι πιθανό να οδήγησαν πρακτικά προβλήματα και όχι μια δημοκρατική ιδεολογία. Και προς επίρρωση ενός άλλου επιχειρήματος των Hoerfner και Schwandner, η ομοιομορφία στην κατασκευή

6. Κόζα, δωρικό κιονόκρανο που βρέθηκε στη δεξαμενή σπιτιού.

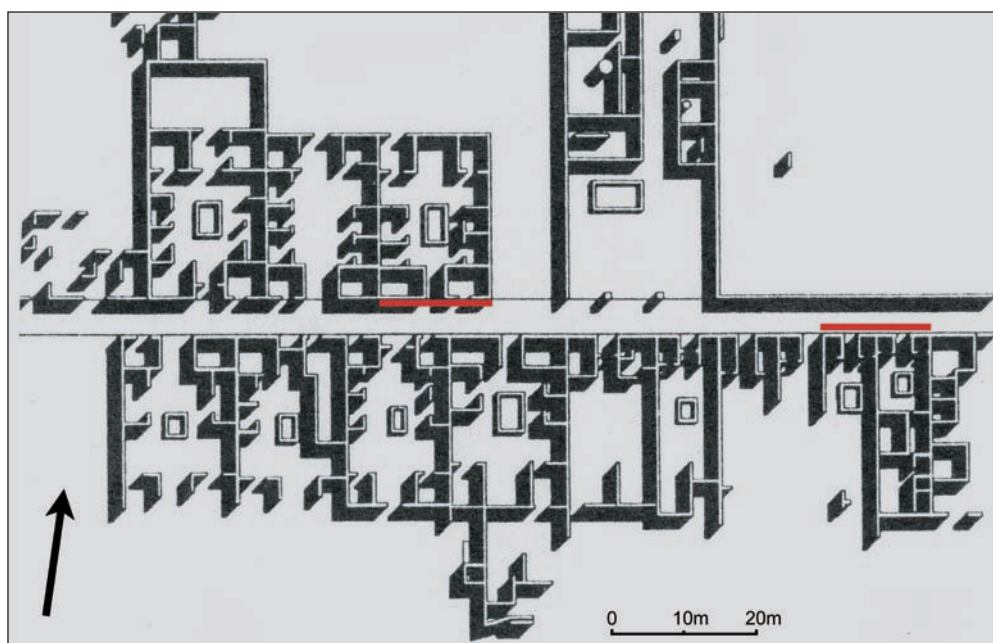
7. Πομπηία, αποκαταστημένες κατόψεις σπιτιών (Reg. I.11.12-15).

του στην εξασφάλιση ίσης μεταχείρισης των νέων οικιστών σε θέματα διανομής ιδιοκτησίας.

- Η οικοδόμηση που στηρίζεται στο προκαθορισμένο σχέδιο θα είχε μάλλον αυξήσει τη δομική σταθερότητα των οικοδομικών τετραγώνων.

Τα συμπεράσματα αυτά μας οδηγούν στην παραδοχή ότι πράγματι, όπως έχουν προτείνει οι Hoerfner και Schwandner, το συμβούλιο της πόλεως ήταν εν τέλει υπεύθυνο για την εφαρμογή ενός τέτοιου σχεδίου για κατοικίες. Από την άλλη, όμως, αυτά τα νέα επιχειρήματα δεν υποστηρίζουν την ιδέα ότι υπήρχε κάποιος σκοπός πίσω από την κατασκευή ολόιδιων σπιτιών. Η ύπαρξη ενός προκαθορισμένου σχεδίου σπιτιού μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε γιατί αυτό μπορεί να

σημαίνει ότι στην κάθε κατοικία υπήρχε παρόμοιος αριθμός από κεραμίδια και από τα ξύλινα εκείνα δομικά υλικά που τα συνόδευαν. Αν το σχέδιο περιοριζόταν σε αυτά τα βασικά συστατικά στοιχεία, θα άφηνε το περιθώριο στο νοικοκυριό να διαμορφώσει τον υπόλοιπο χώρο ανάλογα με τις κοινωνικές και οικονομικές απαιτήσεις του. Κάτι τέτοιο θα ήταν κατορθωτό, μόνο αν το σχέδιο είχε δημιουργηθεί με σκοπό να είναι ευέλικτο. Αυτό το σκεπτικό εξηγεί τόσο τις ομοιότητες όσο και τις διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα σε σπίτια σε θέσεις όπως η Πριήνη και η Όλυνθος. Παραδείγματα του πώς αυτό το σύστημα αντικατοπτρίζεται στα αρχαιολογικά κατάλοιπα προσφέρουν αρκετά από τα σπίτια που έχουν ανασκαφεί στην Ηράκλεια Μινώα (εικ. 4).

8. Φρεγγέλλες, αποκαταστημένη κάτοψη ενός ανασκαμμένου σπιτιού βορειανατολικά της Αγοράς.

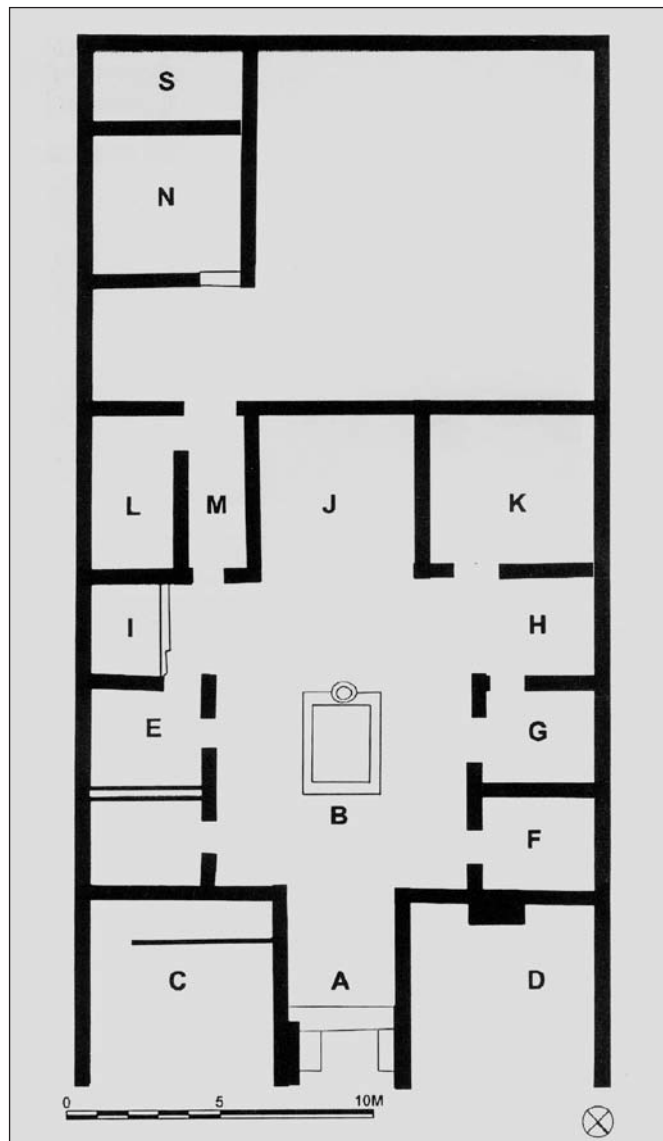
Πώς οι Ρωμαίοι προσάρμοσαν ένα ελληνικό σύστημα κατασκευής κατοικιών

Αυτή η επανερμηνεία των τεκμηρίων της ελληνικής αρχαιότητας αντικατοπτρίζει ένα σύστημα που επινοήθηκε για τη μαζική κατασκευή κατοικιών. Κατά την άποψή μου, οι Ρωμαίοι το προσάρμοσαν στο αποικιοκρατικό τους πρόγραμμα ανάμεσα στο 338 π.Χ. και τα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ. Αν και οι αρχαίοι Έλληνες φαίνεται πως χρησιμοποίησαν ένα και μόνο αρχιτεκτονικό σχέδιο για τα σπίτια μιας ολόκληρης πόλης, κάτι τέτοιο μάλλον δεν συνέβη ποτέ στο ρωμαϊκό περιβάλλον. Τα αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι δύο

τουλάχιστον διαφορετικά σχέδια σπιτιών χρησιμοποιήθηκαν αρχικά σε κάθε μια από τις λατινικές αποικίες. Οι διαφοροποιημένοι τύποι σπιτιών πιθανότατα αντιστοιχούσαν στην κοινωνική τάξη του άποικου. Θα ξεκινήσω με μια ανάλυση των μικρότερων ιδιοκτησιών και στη συνέχεια θα συζητήσω την οικία με *atrium* που πιθανόν προοριζόταν για τις πολύ εύπορες κοινωνικές τάξεις.

Η επισκόπηση αυτή αρχίζει στη λατινική αποικία της Κόζα (Cosa), που ιδρύθηκε το 273 π.Χ. Αρκετά σπίτια δυτικά από την Αγορά ανασκάφηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Κάποια από αυτά είχαν εμφανώς κάποτε επαναδιαμορφωθεί, αλλά η αρχική φάση σε δύο τουλάχιστον από αυτές τις κατοικίες φαίνεται ότι διατηρήθηκε χωρίς να έχει υποστεί αισθητές μετατροπές (εικ. 5). Τα πρώτα οικοδομήσιμα οικοπέδα θεωρήθηκε πως είχαν τις αναλογίες 1:4, με το σπίτι να καταλαμβάνει το μπροστινό μισό και με κήπο στο πίσω μέρος. Οι ανασκαφείς επιμένουν ότι τα πρωιμότερα από αυτά τα σπίτια κατασκευάστηκαν στις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ., δηλαδή με σημαντική καθυστέρηση από την ίδρυση της πόλης. Τα σπίτια είναι προσανατολισμένα με τη στενή τους πλευρά προς το δρόμο. Στο μέτωπο προς το δρόμο βρίσκονται δύο δωμάτια που τα χωρίζει διάδρομος. Πίσω από αυτά υπάρχει ένας ανοιχτός χώρος με δεξαμενή από κάτω, και πίσω του ακολουθεί μία ακόμη σειρά δωματίων. Κάθε σπίτι διέθετε λάκκο για την απορροή των υδάτων, σκαμμένο μέσα στη θεμελίωση, όπως μαρτυρούν ένα τετράγωνο ή ένας ρόμβος με διακεκομμένη γραμμή στις κατόψεις της εικόνας 5. Η πρόσφατη έρευνα με ισχυρά επιχειρήματα υποστηρίζει ότι στις αρχικές τους φάσεις τα σπίτια αυτά είχαν μια κεντρική, ανοιχτή αυλή που παρεμβалλόταν ανάμεσα σε δύο σειρές δωματίων, μία σε κάθε πλευρά. Αυτό ξαφνικά κάνει τα σπίτια αυτά να φαίνονται παρόμοια με την αρχαία ελληνική οικία με προστάδα και, με μια προσεκτικότερη εξέταση, οι ομοιότητες όλο και αυξάνουν.

Η πρότασή μου είναι ότι τα σπίτια της Κόζα πράγματι είναι βασισμένα στην αρχαία ελληνική οικία με προστάδα. Καταρχάς, όπως στα ελληνικά παραδείγματα, τα οικοδομήσιμα οικοπέδα στην Κόζα έχουν αναλογίες 1:2, με τη στενή τους πλευρά πάνω στο δρόμο. Η είσοδος του σπιτιού σχηματίζεται από ένα διάδρομο ανάμεσα σε δύο δωμάτια που εφάπτονται στο δρόμο. Ο κεντρικός χώρος της ιδιοκτησίας ήταν μάλλον μια ανοιχτή αυλή, με δεξαμενή από κάτω. Στη βόρεια πλευρά, διαμήκης τοίχος χωρίζει στη μέση τη σειρά των δωματίων. Όλα αυτά είναι πολύ χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τύπου του σπιτιού με προστάδα. Στην πίσω σειρά δωματίων, στα αριστερά του διαμήκους τοίχου υπάρχει ένας ανοιχτός χώρος. Καθώς αυτό το δωμάτιο ήταν ανοιχτό προς την αυλή, οι ανασκαφείς πιστεύουν ότι θα πρέπει να υπήρχε στο κέντρο του ανοίγματος ένας κίονας για να υποστηρίξει τη στέγη. Η *προστάς* ήταν ένα πρόθυρο με κίονες που άνοιγε στη βόρεια πλευρά της αυλής, και αυτό ακριβώς φαίνεται ότι

9. Κόζα, η Οικία της Αρτέμιδος στην Αγορά, αντιπροσωπευτικό παράδειγμα οικίας με *atrium*.

διέθεταν τα σπίτια της Κόζα. Ένα μεγάλο τμήμα από μικρό δωρικό κιονόκρανο βρέθηκε μέσα στη δεξαμενή ενός σπιτιού, και οι ανασκαφείς το συσχετίζουν με κάποιο τέτοιο υποστήριγμα (εικ. 6). Υπάρχει άμεση τεκμηρίωση ότι λίθινοι κίονες αποτελούσαν μέρος της προστάδας στις κατοικίες της Πριήνης.

Εάν πρόκειται για *προστάδα*, τότε αυτή είχε πολύ μεγαλύτερο βάθος από το πρόθυρο σε οποιοδήποτε ελληνικό παράδειγμα. Η πίσω σειρά δωματίων διαφέρει από τα ελληνικά παραδείγματα και με άλλους τρόπους. Αν θεωρήσουμε ότι αυτός ήταν μάλλον ο κύριος χώρος διαμονής, τότε εδώ θα πρέπει να αναζητήσουμε τις κοινωνικές διαφορές ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς, τον αρχαίο ελληνικό και τον ρωμαϊκό, όπως αυτές εκφράζονται στη διαρρύθμιση του οικιακού χώρου. Οι ανασκαφείς πιστεύουν ακράδαντα ότι τα σπίτια της Κόζα βασίζονταν σε ένα ομοιόμορφο σχέδιο, παρά το γεγονός ότι κάθε σπίτι εμφανίζει κάποια μοναδικά χαρα-

κτηριστικά. Οι κατοικίες της Κόζα, λοιπόν, όχι μόνο παρουσιάζουν αξιοπρόσεκτες ομοιότητες με την οικία με προστάδα αλλά, όπως έχει υποστηριχτεί, υπήρχε κάποια μορφής συνοδευτικό σύστημα για την κατασκευή τους που εφάρμοζε ένα σχέδιο προκαθορισμένο πλην ευέλικτο. Για παράδειγμα, τα δωμάτια στην πρόσοψη των οικοπέδων 2 και 3 είναι ασύμμετρα, και εδώ βλέπουμε ότι ο ανοιχτός χώρος της αυλής επέτρεπε την επέκτασή τους ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες του νοικοκυριού. Σε αντίθεση, κάποια από τα δωμάτια στην πρόσοψη των σπιτιών στον ανατολικό τομέα είναι τετράγωνα και συμμετρικά. Βασισμένος στη συλλογική δημοσίευση των κατόψεων τέτοιων σπιτιών από την Κόζα, σκιαγράφησα ένα υποθετικό, πρωτότυπο σχέδιο (εικ. 1, G).

Το σπίτι με τη μεγαλύτερη ίσως ομοιότητα προς τον τύπο με προστάδα βρίσκεται στην Πομπηία. Είναι η αποκαλούμενη Casa del Principe di Napoli, που χρονολογείται στον 2ο αιώνα π.Χ. (εικ. 1, H). Στην Πομπηία υπάρχουν πολλά τέτοια σπίτια, γνωστά ως «σπίτια κτισμένα εν σειρά». Φαίνεται ότι έχουν κτιστεί μεταξύ του ύστερου 3ου και του 1ου αιώνα π.Χ. και η κατασκευή τους θεωρητικά εντάσσεται σε κάποιο οργανωμένο πολεοδομικό πρόγραμμα. Το ότι πολλά από αυτά ανήκουν στα χρόνια που η Πομπηία δεν είχε γίνει ρωμαϊκή αποικία δεν αντικρούει τον ισχυρισμό ότι το πολεοδομικό πρόγραμμα που καθόρισε την κατασκευή τους ήταν έντονα επηρεασμένο από τη Ρώμη. Το συμπέρασμα αυτό εν μέρει προκύπτει από το ότι οι μοναδικές άλλες θέσεις όπου βρέθηκαν τέτοια σπίτια είναι πόλεις που ίδρυσε η Ρώμη, όπως οι λατινικές αποικίες της Κόζα και των Φρεγελλών (Fregellae) (εικ. 1, F και G). Ο Hoffmann δημοσίευσε μια μελέτη για τέσσερις πομπηιανές κατοικίες όπου και πάλι η βασική διάταξη της προστάδας είναι ευκρινέστατη (εικ. 7). Αξιοσημείωτο είναι και το ότι η γραμμή των τοίχων που φέρουν φορτίο ελάχιστα διαφέρει από σπίτι σε σπίτι, ενώ οι εσωτερικοί τοίχοι κάθε κατοικίας έχουν ανεξάρτητη διάταξη. Αν και πολλές από αυτές είχαν το 79 μ.Χ. στις αυλές τους ένα ρωμαϊκού ρυθμού *impluvium* (απαραίτητο για τη συγκέντρωση του βρόχινου νερού από τη στέγη), η στρωματογραφική έρευνα αποκάλυψε ότι στις αρχικές τους φάσεις διέθεταν ανοιχτή αυλή – γεγονός που αυξάνει εντυπωσιακά την ομοιότητά τους με την οικία με προστάδα. Έχει μάλιστα υποστηριχτεί η άποψη ότι αυτές οι ιδιοκτησίες στηρίζονταν σε μια σειρά βασικών σχεδίων, και ότι αυτός ο τύπος κατασκευής ίσως έκρυβε οικονομικά κίνητρα. Οι διαφορές που σημειώνονται ανάμεσα σε ιδιοκτησίες υποδηλώνουν ότι το σχέδιο αυτό δεν ήταν ολοκληρωμένο αλλά περιοριζόταν στα στοιχειώδη μέρη του σπιτιού. Πέρα, λοιπόν, από την προσαρμογή της οικίας με προστάδα στις δικές τους ανάγκες, οι Ρωμαίοι φαίνεται ότι χρησιμοποίησαν και το αρχαίο ελληνικό σύστημα για τη μαζική κατασκευή σπιτιών στη βάση ενός προκαθορισμένου σχεδίου. Όπως είδαμε, στη διάρκεια του 4ου αιώνα οι αρχιτεκτονικές καινοτομίες μεταδίδονταν γρήγορα από τη μια άκρη

της Μεσογείου στην άλλη. Το ότι οι αρχαίοι Έλληνες πρόθυμα μοιράζονταν τις ιδέες τους με άλλους λαούς δεν είναι ασήμαντη παράμετρος. Μας παρέχεται, επομένως, το πλαίσιο για να κατανοήσουμε πώς οι Ρωμαίοι βρέθηκαν να κατέχουν αυτές τις αρχιτεκτονικές καινοτομίες αλλά και τους τρόπους υλοποίησης μιας μαζικής κατασκευής.

Τα αρχαία ελληνικά παραδείγματα είναι συνήθως μεγαλύτερα από τα ρωμαϊκά, ξεπερνώντας τα κατά 3 μ. το πολύ στο πλάτος και κατά 4 μ. στο μήκος (εικ. 1). Στα τυπικά χαρακτηριστικά του σπιτιού με προστάδα ανήκει η διπλή σειρά δωματίων που συχνά εφάπτονται της πρόσοψης στο δρόμο, και που χωρίζονται από ένα διάδρομο. Πίσω από αυτή τη διάταξη, τοποθετημένη εγκάρσια, βρίσκεται μια αυλή και στο πίσω μέρος ακολουθεί μια σειρά δωματίων που χωρίζει διαμήκης τοίχος. Στη μία πλευρά βρισκόταν η προστάς ή πρόθυρο με κίονες. Στα ρωμαϊκά παραδείγματα η αυλή καταλαμβάνει αναλογικά μεγαλύτερο τμήμα της ιδιοκτησίας – είναι σαφέστερα πιο τετράγωνη από ό,τι στα αρχαία ελληνικά παραδείγματα – και η προστάδα έχει πολύ μεγαλύτερο βάθος. Στο ρωμαϊκό περιβάλλον η απουσία ανδρώνα δεν εκπλήσσει. Μια άλλη ένδειξη που υποδηλώνει ότι τα ρωμαϊκά παραδείγματα στηρίζονταν σε κάποιο ξένο πρότυπο είναι η ξαφνική εμφάνισή τους. Μια επισκόπηση των δεδομένων που διαθέτουμε για την αρχαϊκή ρωμαϊκή και την ετρουσκική κατοικία δεν προδίδει το παραμικρό ίχνος αυτού του τύπου κατοικίας ή κάποιου προγόνου της στην ιταλική χερσόνησο πριν από τη μέση δημοκρατική περίοδο. Η αιφνίδια, λοιπόν, εμφάνιση σπιτιών αυτού του τύπου ενισχύει την άποψη ότι πρόκειται για την υιοθέτηση ξένου σχεδίου. Αυτή η πρόταση, εάν ισχύει, ρίχνει νέο φως στην εξέλιξη της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής της κατοικίας κατά τη δημοκρατική περίοδο.

Η εξέλιξη της οικίας με *atrium*

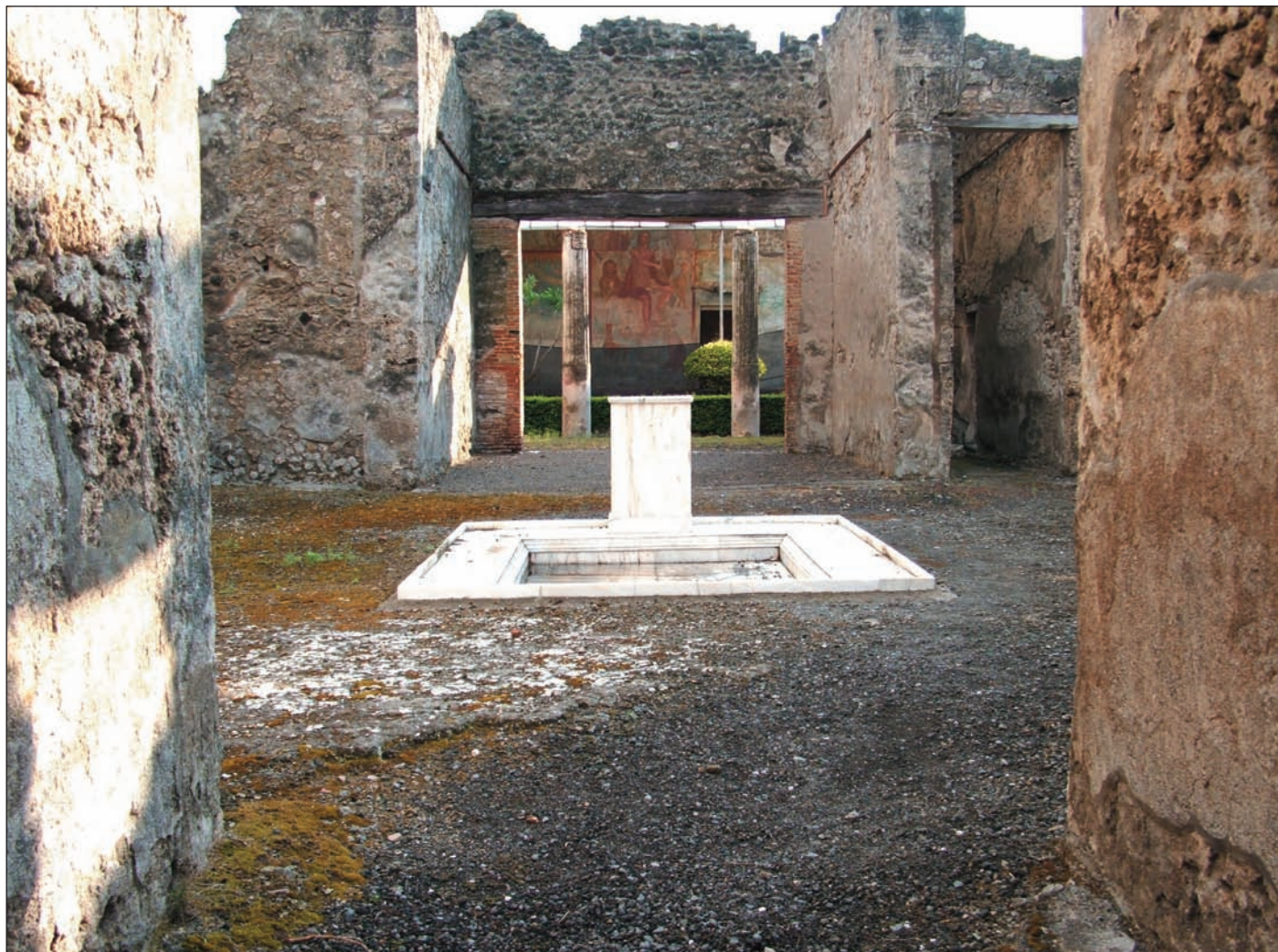
Σε παλαιότερη μελέτη μου, παρουσίασα τα επιχειρήματά μου σχετικά με το ότι, εντός του αρχικού σχεδίου της Κόζα, τουλάχιστον δύο νησίδες δίπλα στην Αγορά προορίζονταν για τα σπίτια της αριστοκρατίας. Καθώς αυτές οι νησίδες ήταν μεγαλύτερες από όσες άλλες βρέθηκαν στην πόλη, όλα δείχνουν πως επρόκειτο να οικοδομηθούν εκεί σπίτια μεγαλύτερου μεγέθους. Αρχαίες φιλολογικές πηγές μαρτυρούν ότι η έκταση αγροτικής γης προς κατανομή στους αποίκους στο *territorium* διαφοροποιούνταν ανάλογα με την κοινωνική τάξη του πολίτη (*pedes, centurion, eques*). Η E. Fentress υποστήριξε ότι, στην Κόζα, τα σπίτια για τις διάφορες κοινωνικές τάξεις μπορούν να ταυτιστούν βάσει της διαφοράς που εμφανίζουν τα οικοπέδα ως προς το μέγεθος, άποψη που δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί. Οι δικοί μου υπολογισμοί καταλήγουν στο ότι στην Κόζα υπήρχαν μόνο τρία διαφορετικά μεγέθη οικοδομήσιμων οικοπέδων με εμβαδόν που αντιστοιχεί είτε στο όγδοο, είτε στο τέταρτο ή στο μισό του *actus quadrans* (0,126 εκτάρια). Αυτό συνιστά από μόνο του επαρκή

μαρτυρία ώστε να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι το σύστημα κατανομής σύμφωνα με την κοινωνική τάξη, όπως διαπιστώνεται για την αγροτική γη των αποικιών, εφαρμοζόταν και στην κατανομή των οικοδομήσιμων οικοπέδων εντός των τειχών της πόλης.

Μια τέτοια διευθέτηση είναι αρκετά φανερά στις Φρεγγέλες, λατινική αποικία που ιδρύθηκε το 328 π.Χ. (εικ. 8). Εδώ η κατάσταση ως προς τα οικοδομήσιμα οικόπεδα είναι λίγο σύνθετη, καθώς πολλά από τα σπίτια που έχουν ανασκαφεί χρονολογούνται στον πρώιμο 2ο αιώνα π.Χ. και, ενδιάμεσα, πολλές αλλαγές είχαν γίνει στα όρια της ιδιοκτησίας. Το πλάτος των οικοπέδων ποικίλλει ενώ δεν διακρίνεται στο δημοσιευμένο σχέδιο το πλήρες μήκος τους. Ωστόσο, στη νότια πλευρά και στο ανατολικό άκρο του ανασκαμμένου δρόμου, έχουν ερευνηθεί μικρότερα σπίτια με την ίδια βασική διάταξη της προστάδας. Σε δύο από αυτά το πλάτος έχει σημειωθεί με κόκκινη γραμμή στην εικόνα 8 για να φανεί πόσο παρόμοιο είναι με το πλάτος του ενός και μόνου σπιτιού με *atrium* στα δυτικά τους. Επομένως, σπίτια που ανήκουν σε διαφο-

ρετικές κοινωνικές τάξεις μπορούν να ταυτίζονται βάσει της σύγκρισης των διαστάσεων των αρχικών οικοπέδων. Για τις κοινωνικά χαμηλότερες τάξεις, βρίσκουμε σπίτια βασισμένα αποκλειστικά στην αρχαία ελληνική οικία με προστάδα. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τους τύπους των σπιτιών που κτίστηκαν σε μεγαλύτερα οικόπεδα – την οικία με *atrium*.

Είναι απαραίτητο να δώσουμε τον ορισμό της «οικίας με *atrium*» γιατί στις περισσότερες σύγχρονες μελέτες υπάρχει η τάση να περιγράφεται ως σπίτι με *atrium* όποιο σπίτι διαθέτει *impluvium*. Εδώ θα μας απασχολήσει αποκλειστικά η μορφή του σπιτιού με *atrium* που στην Κόζα αντιπροσωπεύεται χαρακτηριστικά από την Οικία της Αρτέμιδος του 2ου αιώνα (εικ. 9). «*Atrium*» είναι ο όρος που περιγράφει τη στεγασμένη κεντρική αυλή του σπιτιού, με στέγη που έφερε στο κέντρο της ένα ορθογώνιο άνοιγμα, αντίστοιχο σε μέγεθος με το *impluvium*, μιας δεξαμενής στο δάπεδο για τη συλλογή του βρόχινου νερού (εικ. 10). Στο πίσω μέρος του *atrium* βρισκόταν το *tablinum*, ένα τετράγωνο συνήθως δωμάτιο με ανοικτή εκείνη την πλευρά του που έβλεπε στην αυλή. Ο χώ-

10. Πομπηία, άποψη του εσωτερικού της Οικίας του Ορφέα (Casa di Orfeo, Reg. VI.14.20). Διακρίνονται το *impluvium* στο κέντρο του *atrium*, πίσω του ένα *tablinum*, από το οποίο έχει αφαιρεθεί ο πίσω τοίχος ανοίγοντας έτσι θέα προς το περιστύλιο (φωτ.: G. Sicoe).

ρος αυτός συνδέεται με την υποδοχή των πελατών από τον πάτρονα, τον ιδιοκτήτη του σπιτιού. Και στις δυο πλευρές του *atrium* βρίσκονταν οι *alae* («πτέρυγες»), δύο πλευρικές προεκτάσεις της αυλής που περιλάμβαναν δύο σειρές μικρών δωματίων, ευθυγραμμισμένων εν μέρει με τις δύο πλευρές του *atrium*. Ο συνδυασμός αυτών των χαρακτηριστικών προσδίδει στον κεντρικό χώρο του σπιτιού με *atrium* το τυπικό σταυροειδές σχήμα του. Στη διάρκεια του 2ου αιώνα π.Χ., αυτός ο τύπος σπιτιού έχει βρεθεί και αλλού, για παράδειγμα στην Πομπηία, την Ποσειδωνία και τις Φρεγέλλες. Η κάτοψή του δεν διαφέρει πολύ από την περιγραφή που μας άφησε ο ρωμαίος αρχιτέκτονας Βιτρούβιος.⁶

Όπως έχει επισημανθεί και στο παρελθόν, η οικία με *atrium* και η οικία με προστάδα μοιάζουν μεταξύ τους σε πολλά σημεία. Τα οικοπέδα στα οποία κτίστηκαν και οι δύο τύποι σπιτιών έχουν αναλογίες που προσεγγίζουν το 1:2. Η βασική τριμερής διαίρεση του χώρου είναι ίδια: δωμάτια στην πρόσοψη, αυλή, και μια σειρά δωματίων στην πίσω πλευρά. Στο μπροστινό τμήμα του σπιτιού, τα δυο δωμάτια από τις δύο πλευρές του διαδρόμου είναι ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά τόσο στην οικία με *atrium* όσο και σε αυτήν με προστάδα. Ακόμη μία συγγένεια που συνδέει τους δύο τύπους σπιτιών είναι το γεγονός ότι οι βασικές τους κατόψεις αποκαλύφθηκε ότι έχουν επαναληφθεί, ξανά και ξανά, σε διάφορους οικισμούς. Οι συστοιχίες σπιτιών της Πομπηίας εμφανίζουν τόσο μεγάλη ομοιότητα με την οικία με *atrium* ως προς την κάτοψη, ώστε κάποιοι ερευνητές πιστεύουν πλέον ότι τα σχέδιά τους πρέπει να έχουν κοινή καταγωγή. Αυτό φαίνεται ολοκάθαρα στις ανασκαφές στις Φρεγέλλες (εικ. 8). Τα σπίτια στο ανατολικό άκρο της νότιας σειράς έχουν διάταξη παρόμοια με τον τύπο με προστάδα, όπως προδίδει ο διαμήκης τοίχος που διαιρεί την πίσω σειρά δωματίων. Προς τα δυτικά, τα σπίτια ξαφνικά ακολουθούν την κλασική διάταξη της οικίας με *atrium*, έχοντας το καθένα κεντρικό *tablinum* στον άξονα του σπιτιού, πλαϊνά δωμάτια και *alae*. Το μοίρασμα ανάμεσα σε οικίες με *atrium* στα δυτικά και σε οικίες του τύπου με προστάδα στα ανατολικά είναι ξεκάθαρο, υποδηλώνοντας ένα διαχωρισμό σε ζώνες, προσαρμοσμένο στις κοινωνικές τάξεις.

Στην πλειονότητά τους, ωστόσο, οι πρόσφατες μελέτες για την καταγωγή της οικίας με *atrium* έχουν κατ'επανάληψη υπογραμμίσει την ετρουσκική καταγωγή αυτής της κατεξοχήν ρωμαϊκής κατοικίας. Οι υπέρμαχοι μιας τέτοιας καταγωγής προσφεύγουν στα αρχαιολογικά δεδομένα που προέρχονται από ετρουσκικούς οικισμούς του 6ου και του 5ου αιώνα π.Χ., όπου κάποια σπίτια βρέθηκαν να διαθέτουν τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία: *tablinum*, *alae* και *impluvium* στο κέντρο της αυλής. Αυτά τα βασικά στοιχεία είναι τόσο χαρακτηριστικά της ύστερης οικίας με *atrium*, ώστε δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υπήρχε κάποιου είδους σύνδεση ανάμεσα στην ετρουσκική και τη ρωμαϊκή αρχιτεκτονική της κατοικίας.

Είναι, λοιπόν, εξαιρετικά δύσκολο να αμφισβητηθεί η ετρουσκική καταγωγή των κυριότερων στοιχείων της οικίας με *atrium*, παρόλο που αυτή εμφανίζει ταυτόχρονα μια «οικογενειακή ομοιότητα» με την οικία με προστάδα. Ο λόγος που η οικία με *atrium* επιδεικνύει τόσο ετρουσκικά όσο και αρχαία ελληνικά στοιχεία πιστεύω ότι οφείλεται στο γεγονός ότι αυτός ο τύπος σπιτιού είναι προϊόν σκόπιμου συγκερασμού των δύο.

Η ερμηνεία αυτή προϋποθέτει ότι το σχέδιο της οικίας με *atrium* δημιουργήθηκε και εφαρμόστηκε σε κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Η στιγμή αυτή είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια λόγω της ασυμφωνίας μεταξύ των αρχαιολόγων στη χρονολόγηση των πρωιμότερων παραδειγμάτων, ορισμένα από τα οποία βρίσκονται στην Πομπηία και τις Φρεγέλλες. Μπορούμε αναντίρρητα να υποστηρίξουμε ότι η εφαρμογή του σχεδίου είχε παγιωθεί πριν από τα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ., αν όχι και νωρίτερα. Από αυτό το σημείο και μετά αυτή η μορφή σπιτιού, με μικρές μόνο παραλλαγές, υιοθετήθηκε από ρωμαϊκούς οικισμούς σε όλη την Ιταλία. Αυτό υποδεικνύει ότι το σχέδιο μεταδόθηκε από τόπο σε τόπο, πράγμα που με τη σειρά του σημαίνει ότι πρέπει να είχε καταγραφεί σε κάποια υποτυπώδη μορφή, πιθανόν ως σύνολο κατασκευαστικών οδηγιών.

Κάποια στιγμή, λοιπόν, πριν από το τέλος του 3ου αιώνα π.Χ., φαίνεται πως σημειώθηκαν δύο μείζονες εξελίξεις στη ρωμαϊκή οικιστική αρχιτεκτονική: το σχέδιο της αρχαίας ελληνικής οικίας με προστάδα υιοθετήθηκε από τους Ρωμαίους για τις κατοικίες των κατώτερων τάξεων, και το σχέδιο της οικίας με *atrium* αποκρυσταλλώθηκε καθώς καταγράφηκε ως σύνολο κατασκευαστικών οδηγιών. Μιας και κάποια από τα βασικά στοιχεία του σχεδίου της οικίας με προστάδα σφράγισαν τη γενική εμφάνιση της οικίας με *atrium*, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι αυτές οι εξελίξεις-κλειδί συνέβησαν περίπου την ίδια περίοδο. Αν το σχέδιο με *atrium* διατηρεί κάποιες αρχαϊκές ιδιομορφίες, αυτό μπορεί κάλλιστα να οφείλεται στις ιδιαίτερες δραστηριότητες για τις οποίες αυτές προορίζονταν. Το νέο σχέδιο όφειλε να ενσωματώσει την παραδοσιακή ρύθμιση για τη διάδραση μεταξύ πάτρονα και πελάτη. Το σχέδιο του σπιτιού με προστάδα, κατάλληλο πρότυπο γι' αυτά τα αρχαϊκά στοιχεία, ίσως συνέβαλε στην επιλογή αυτής της συγκεκριμένης μορφής σπιτιού από τους Ρωμαίους. Το κλασικό σχέδιο του *atrium* και η οικία του τύπου με προστάδα εμφανίζονται από κοινού σε θέσεις όπως η Κόζα, η Πομπηία, οι Φρεγέλλες αλλά και το Ηράκλειο (*Herculaneum*). Σε κάθε μια από αυτές τις περιπτώσεις, η οικία με *atrium* προορίζεται για μεγαλύτερα οικοδομικά τετράγωνα και τα σπίτια εν σειρά για τα μικρότερα. Φαίνεται, επομένως, πως οι Ρωμαίοι ανέπτυξαν για τις αποικιοκρατικές οικιστικές τους ανάγκες ένα σύστημα που περιλάμβανε τη χρήση μιας σχετικά καθορισμένης σειράς σχεδίων, ανάλογα με την κοινωνική τάξη του πολίτη. Θα έλεγε κανείς ότι το σύστημα

αυτό κτίστηκε πάνω στα θεμέλια της εξειδικευμένης τεχνολογίας και εμπειρίας που οι αρχαίοι Έλληνες απέκτησαν ύστερα από αιώνες πειραματισμού στο σχεδιασμό και την ανοικοδόμηση πόλεων.

Μετάφραση από τα αγγλικά: Αγγελική Ροβάτσου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Υπό δημοσίευση στο Jamie Sewell, *The Formation of Roman Urbanism (338 BC to 200 BC)*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series, Portsmouth RI.

² Τίτος Λίβιος 6.32.1

³ W. Dittenberger (έκδ.), *Oriens graeci inscriptiones selectae (OGIS) 229* και *Sylloge inscriptionum graecarum*³ 344.

⁴ *Inscriptiones Graecae* IV² I, 109.

⁵ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1266a-b, 1301b και Πλάτων, *Νόμοι* 737B.

⁶ Vitruvius, *De Architectura* 6.3.1-6.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BRUNO V.J. / SCOTT R.T., *Cosa IV. The Houses*, Memoirs of the American Academy in Rome 38, Ρώμη 1993.

CAHILL N., *Household and City Organization at Olynthus*, New Haven 2002.

CASTAGNOLI F., *Ippodamo di Mileto e l'urbanistica a pianta ortogonale*, Ρώμη 1956.

COARELLI F., «La storia e lo scavo», στο F. COARELLI / P.G. MONTI (επιμ.), *Fregellae 1. Le fonti, la storia, il territorio*, Ρώμη 1998, σ. 29-71.

COULTON J.J., «Greek architects and the transmission of design», στο *Architecture et société de l'archaïsme grec à la fin de la république Romaine*, Ρώμη 1983, σ. 453-470.

FENTRESS E. κ.ά., *Cosa V: An Intermittent Town. Excavations 1991-1997*, University of Michigan, Ann Arbor 2003.

HOEPFNER W. / SCHWANDNER E.-L., *Haus und Stadt im klassischen Griechenland: Neubearbeitung*, Wohnen in der klassischen Polis 1, Μόναχο 1994.

HOFFMANN A., «Ein Beitrag zum Wohnen im vorrömischen Pompeji», *Architectura* 10 (1980), σ. 1-14.

McKAY A.G., *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*, Λονδίνο 1975.

MAIER F.G., *Griechische Mauerbauinschriften*, τόμ. 2: *Untersuchungen*, Χαϊδελβέργη 1961.

NAPPO S.C., «Urban transformation at Pompeii, late 3rd and early 2nd c. B.C.», στο R. LAURENCE / A. WALLACE-HADRILL (επιμ.), *Domestic Space in the Roman World: Pompeii and Beyond*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 22, Portsmouth RI 1997, σ. 91-120.

RAECK W., «Priene. Neue Forschungen in einem alten Grabungsort. Mit Beiträgen von H. Bankel, H. Fahlbusch, A. Hennemeyer, A. von Kienlin, A. Leibhammer, E. Nagel, F. Rumscheid, C. Schneider», *Istanbuler Mitteilungen* 53 (2003), σ. 313-423.

SCHULLER W. / HOEPFNER W. / SCHWANDNER E.-L. (επιμ.), *Demokratie und Architektur. Der hippodamische Städtebau und die Entstehung der Demokratie*, Wohnen in der klassischen Polis 2, Μόναχο 1989.

SEWELL J., «Trading places? A reappraisal of the fora at Cosa», *Ostraka* (2005), σ. 91-114.

STROCKA V.M., *Casa del principe di Napoli: Häuser in Pompeji I*, Tübingen 1984.

WALLACE-HADRILL A., «Rethinking the Roman atrium house», στο R. LAURENCE / A. WALLACE-HADRILL (επιμ.), *Domestic Space in the Roman World: Pompeii and Beyond*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 22, Portsmouth RI 1997, σ. 219-240.

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικ. 1: 1A-D: Hoepfner W. / E.-L. Schwandner, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, Μόναχο 1994, σ. 321, εικ. 306¹E: S.C. Nappo, στο R. Laurence / A. Wallace-Hadrill (επιμ.), *Domestic Space in the Roman World: Pompeii and Beyond*, Portsmouth 1997, σ. 104, εικ. 11¹F: σύμφωνα με F. Coarelli, στο F. Coarelli / P.G. Monti (επιμ.), *Fregellae 1. Le fonti, la storia, il territorio*, Ρώμη 1998, πίν. III, εικ. 4¹G: σύμφωνα με V.J. Bruno / R.T. Scott, *Cosa IV. The houses*, Ρώμη 1993, σ. 53, εικ. 10¹H: A. Wallace-Hadrill, «The social structure of the Roman house», *Papers from the British School at Rome* 56 (1988), σ. 87, εικ. 16.

Εικ. 2-3: W. Hoepfner / E.-L. Schwandner (επιμ.), *ό.π.*, σ. 184, εικ. 174 και σ. 83, εικ. 60 αντίστοιχα.

Εικ. 4: σύμφωνα με L. Campagna, «Una nuova abitazione ad Eraclea Minoa: primi dati», στο F. D'Andria / K. Mannino (επιμ.), *Ricerche sulla casa in Magna Graecia e in Sicilia: atti del colloquio, Lecce, 23-24 Guigno 1992*, Galatina 1996, σ. 112 (χωρίς αριθμό εικόνας).

Εικ. 5-6: V.J. Bruno / R.T. Scott, *ό.π.*, σ. 80, εικ. 22 και σ. 25, πίν. 11 αντίστοιχα.

Εικ. 7: σύμφωνα με A. Hoffmann, «Ein Beitrag zum Wohnen im vorrömischen Pompeji», *Architectura* 10 (1980), σ. 6, εικ. 3b.

Εικ. 8: βλ. εικ. 1F.

Εικ. 9: E. Fentress κ.ά., *Cosa V: An Intermittent Town. Excavations 1991-1997*, Ann Arbor 2003, σ. 16, εικ. 5.

The Roman adaptation of Greek house

Jamie Sewell

When the Romans started to found colonies in the later 4th century BC they were without experience in constructing urban residential quarters. It seems as though they turned to Greek expertise for the solution. With a careful analysis of earliest known domestic architecture of the Roman colonies it can be demonstrated that it was based on the Greek prostas house, a popular form of urban dwelling of the 5th and 4th centuries BC across the eastern Mediterranean. To understand the phenomenon it has necessitated a reinterpretation of how a predetermined design was employed for the mass-construction of houses in new foundations of this period. Architectural designs permitted a project's costs to be estimated before work commenced, and aided resource management in general. They could also be utilised to ensure that building materials were distributed equally amongst house-builders. The design was probably limited to basic structural elements so that households could shape the remaining space to their requirements. The employment of architectural designs for new urban residential quarters therefore reflects a system for efficient mass-construction which the Romans had adapted at least by the later 3rd century BC for their urbanisation programme in Italy. This is reflected not only in their use of predetermined house designs but also in their adaptation of established Greek architectural forms. The Roman property classes are reflected in differentiated house-plot sizes and house designs, but even the form of dwelling reserved for the highest property class, the atrium house, reveals a Greek influence.